
Prototipikus igekötők mondatbeli helye az ómagyar kortól napjainkig

Kalivoda Ágnes

Budapest, 2017. június 9.

Bevezetés

Cél: 6 prototipikus igekötő (*meg, el, fel/föl, ki, be, le*) szintaktikai viselkedésének feltárása az ó-, közép- és újmagyar kor korpuszaiban, korpuszvezérelt módszerrel

Kérdések:

1. Milyen tendenciák mutathatók ki a vizsgált igekötők mondatbeli eloszlásában?
2. Van-e különbség az írott és beszélt nyelv szintaxisa között?

Az előadás felépítése:

1. Nyelvészeti háttér
2. A kutatás módszere
3. Eredmények
4. Diskusszió
5. Összefoglalás

1.

Nyelvészeti háttér

Prototipikus igekötők

Az igekötőzés a 12. század végén még ritka, a 16. század elejére már stabilan működő rendszer (É. Kiss 2014).

A prototipikus igekötők:

- a legkorábbi adatolhatóak
- a leggyakoribbak
- az újmagyar anyagon végzett korábbi mérések (Kalivoda 2016) alapján hasonló a mondatbeli eloszlásuk, a szintaktikai viselkedésük “összetart”
(egyes pozíciókban hasonló arányban fordulnak elő)

<i>meg, el, fel/föl, ki, be, le</i>						
-3	-2	-1	+1	+2	pozíció	+9
	0.6	58	40	0.9	százalék	

Az igekötő és az ige szórendje

A semleges mondatban nincsen szerkezeti többletjelentés, hangtanilag semleges intonáció jellemzi (Alberti 2006)

A nem-semleges mondatban a hangsúly eloszlása nem egyenletes, és speciális jelentéstöbbletet hordoz, amely szerkezetileg is megjelenhet (Alberti 2006)

Az igekötő a semleges mondatban közvetlenül preverbális*, a nem-semleges mondatban lehet pre- és posztverbális, a mondat típusától és a szándékolt jelentéstől függően.

*semleges mondatban is lehet ige-igekötő sorrend: csángó (Kádár 2007), ómagyar (Hegedűs 2012)

Mondattípus	Preverbális igekötő	Posztverbális igekötő
Kijelentő (semleges)	Lemegyek a boltba.	
Kijelentő (progresszív)		Verik le a képet!
Kijelentő (egzisztenciális)		Veszítettem már el könyvet.
Felkiáltó	Milyen korán felkelt!	Milyen későn kelt fel!
Felszólító	Elhallgass végre!	Menj le a boltba!
Tagadó	El sem hiszem.	Nem hiszem én már el.
Tiltó	Meg ne kérdezd!	Ne kérdezd meg!
Óhajtó	Bárcsak leszokna erről.	Csak szokna le az ivásról.
Kérdő (eldöntendő)	Kijössz az udvarra?	
Kérdő (kiegészítendő)		Miért mennek el máris?
Szerkezeti fókuszos		Így került aztán meg.

2.

A kutatás módszere

A felhasznált korpuszok

	OMK	TMK	MTSZ	MNSZ
Név	Ómagyar Korpusz	Történeti Magánéleti Korpusz	Magyar Történeti Szövegtár	Magyar Nemzeti Szövegtár 2
Tartalom	ómagyar, középmagyar	középmagyar (élőnyelvhez közeli)	újmagyar (1772-től)	újmagyar (20-21. sz.-i szövegek)
Méret (token)	2,2 millió	4,34 millió	30 millió	1,04 milliárd
Elemzettség	részleges	teljes	részleges	teljes

Adatgyűjtés és adatfeldolgozás

4 korpusz kimenetei → egységes bemenetek

Elemzett korpuszok esetében:

[1] MunchK - 62rb/Lk_7/23 - 3/274503

ki	m̄g==	==nē	gono z bol tatic	èn bènem	.
ki	meg	nem	gono sz bul tatik	énbennem	.
(aki)	meg	nem	(botránkozik)	én	.
aki	VPfx	Adv	meg	N:Pro.Ine.S1	.
N:Pro:Rel			gonoszbul		
			V.Pass.S3		

<meta>

<source> ... </source>

<sdetail> ... </sdetail>

</meta>

<text>

ki#ki^(aki)#aki#N:Pro:Rel

m̄g==#meg#meg#VPfx

</text>

Az MTSZ esetében:

- betűhű szöveg normalizálása
(pl. *meg-betftelenül* → *megbecstelenül*)
- morfológiai elemzés (a magyarlánc segítségével)

Adatgyűjtés és adatfeldolgozás

4 korpusz kimenetei → egységes bemenetek

potenciálisan jó tagmondatok kiválasztása

automatikus módszerrel annak eldöntése, hogy:

- egy tagmondaton belül van-e az igekötő és a finit ige (bizonyos szerkezetek kiesnek, pl. *el kell, hogy mondjam*)
- valóban a finit igéhez tartozik-e az igekötő (*verni el nem mentek*)

Adatgyűjtés és adatfeldolgozás

4 korpusz kimenetei → egységes bemenetek

potenciálisan jó tagmondatok kiválasztása

igekötő - finit ige távolságok kimérése

- origó a finit ige
- közvetlenül preverbális igekötő: -1
- pontuáció nem külön token
- példa:

Két leveledet adák, édes rokon, egy nap meg.

0 +5

Adatgyűjtés és adatfeldolgozás

4 korpusz kimenetei → egységes bemenetek

potenciálisan jó tagmondatok kiválasztása

igekötő - finit ige távolságok kimérése

kézi és/vagy gépi ellenőrzés

Adatgyűjtés és adatfeldolgozás

4 korpusz kimenetei → egységes bemenetek

potenciálisan jó tagmondatok kiválasztása

igekötő - finit ige távolságok kimérése

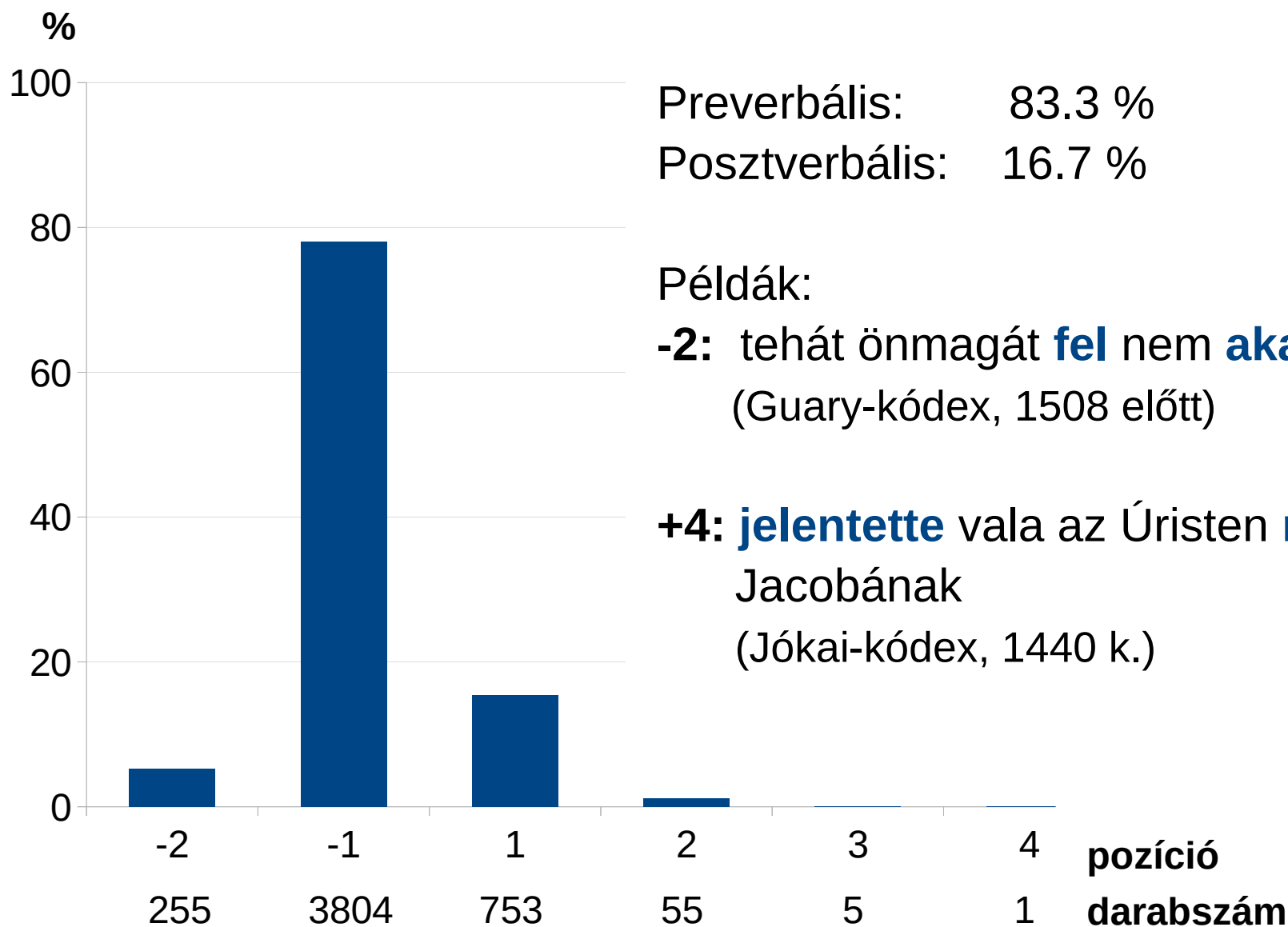
kézi és/vagy gépi ellenőrzés

automatikus mondattípus-meghatározás

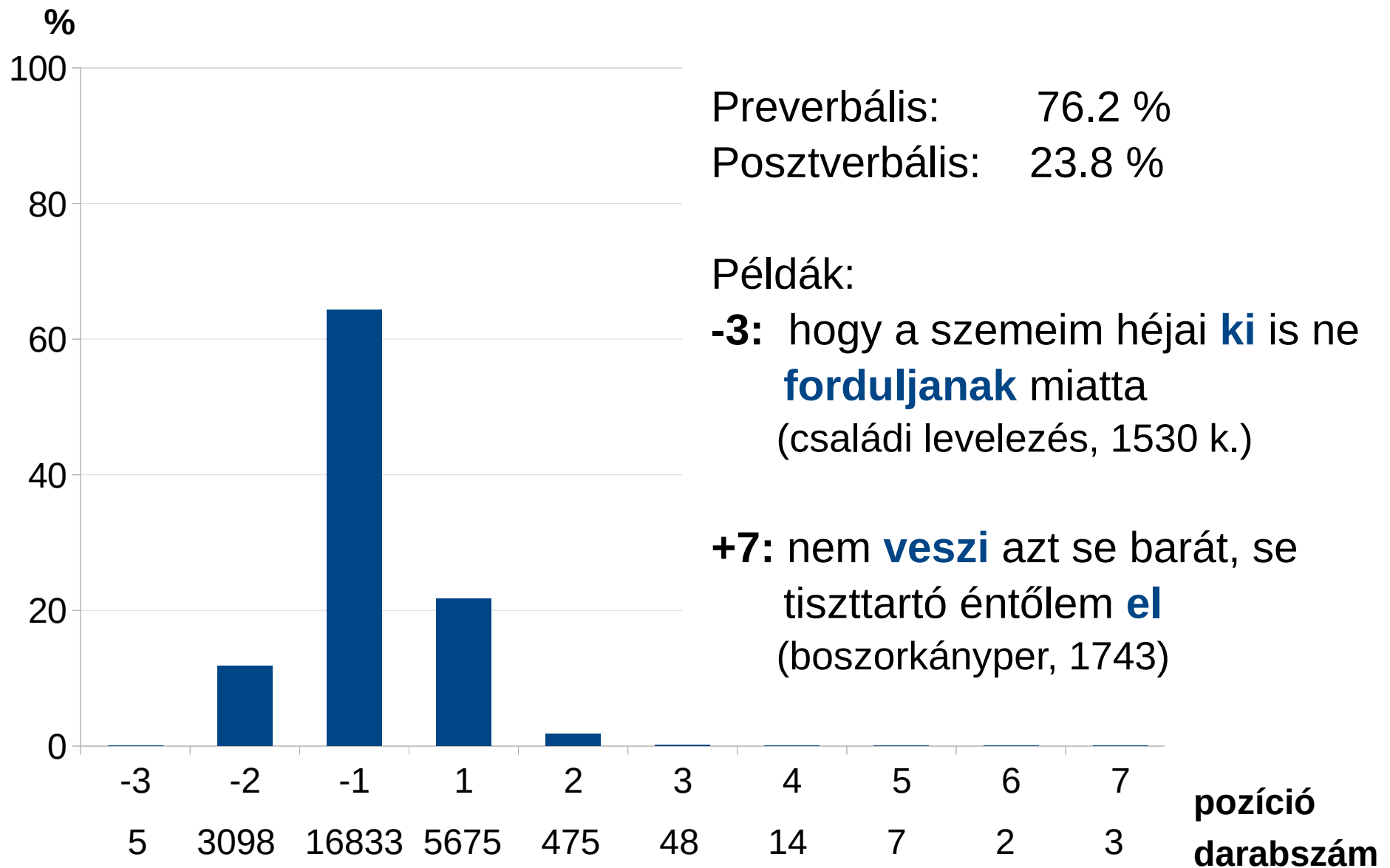
3.

Eredmények

Igekötők eloszlása – Ómagyar (OMK)

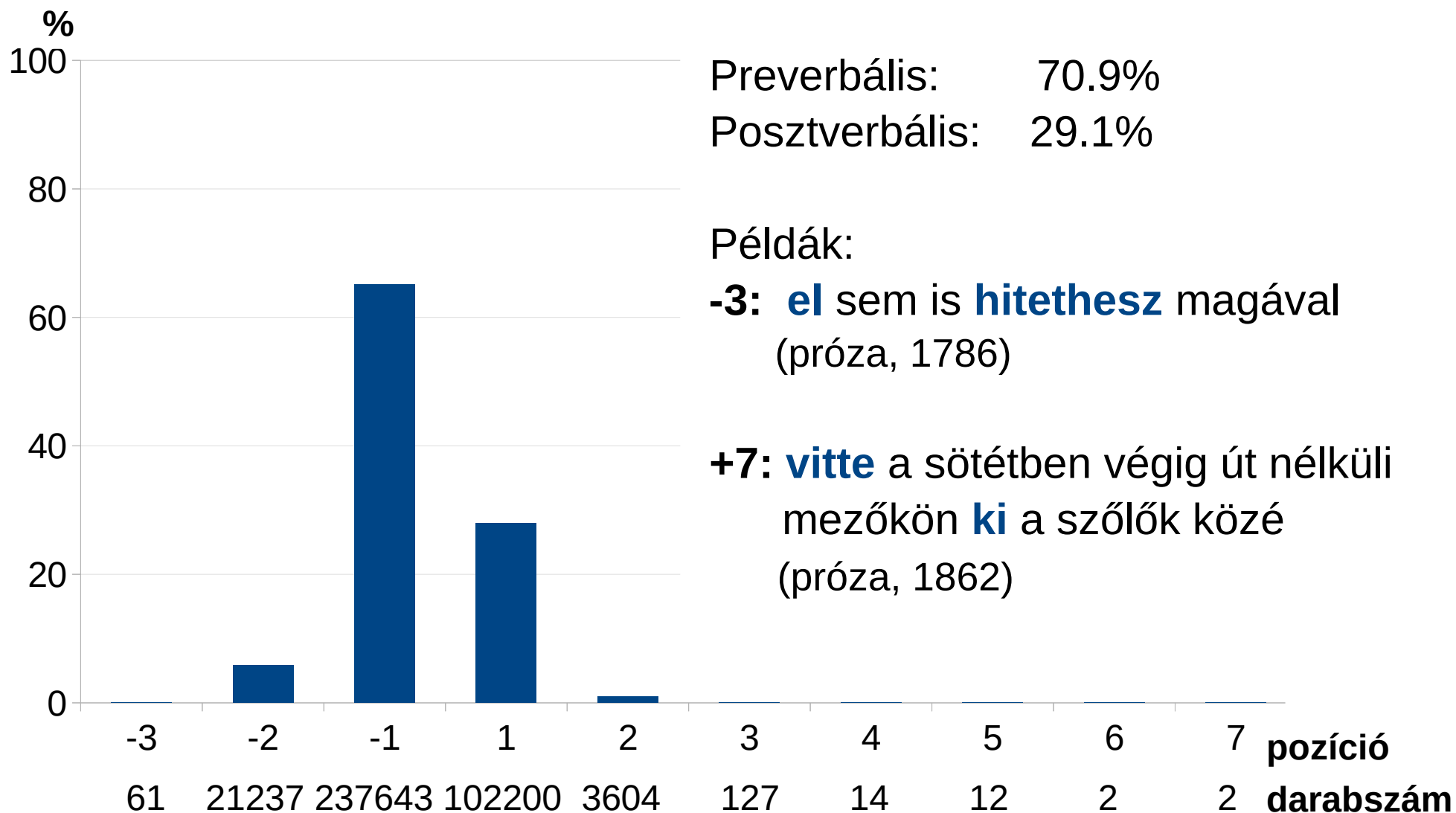
Igekötők eloszlása – Középmagyar (TMK)

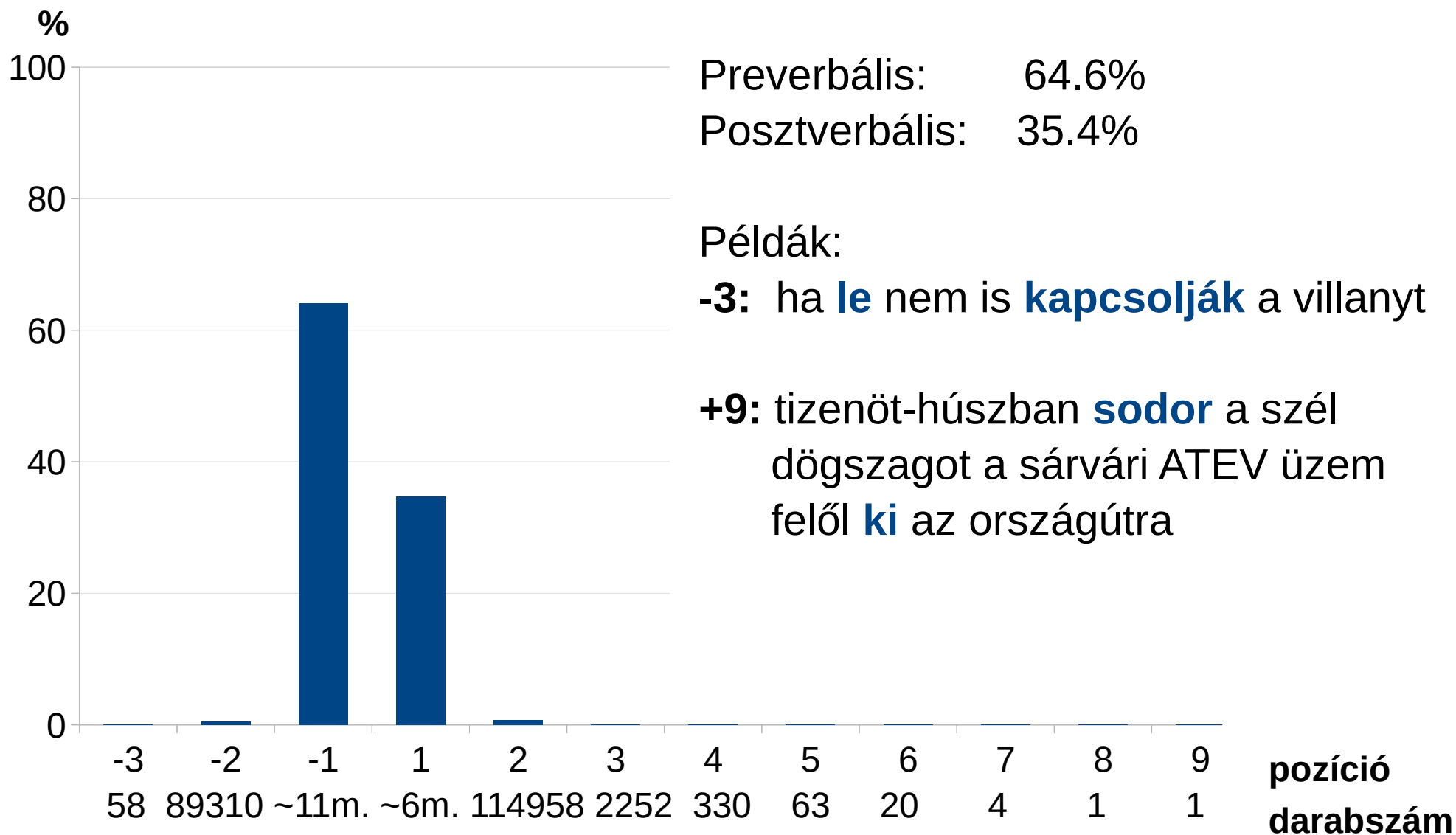
Igekötők eloszlása – Középmagyar (TMK)

1550	Kanizsay Orsolya	gyakran égeti a kása a szánkat meg ,
1551	Nádasdy Anna	immár adnáják csak a hideg tetemet meg ,
1593	Telegdy János	menne együtt az én [szol]gámmal be ,
1593	Telegdy Pál	Két leveledet adák , édes rokon, egy nap meg .
1600	Telegdy Kata	Úgy küldém Szokoly Albertet mindjárast mintegy posta módon el ,
1629	Poppel Éva	tartson az Isten jó egészségben meg !
1700	boszorkányper	jött a száján olyan szózat ki ,
1714	boszorkányper	hogy soha bizony sem gyógyul ő abból a nyavalyából meg .
1730	Szilágyi Sámuel	jött is egy kis munka németül róla ki ,

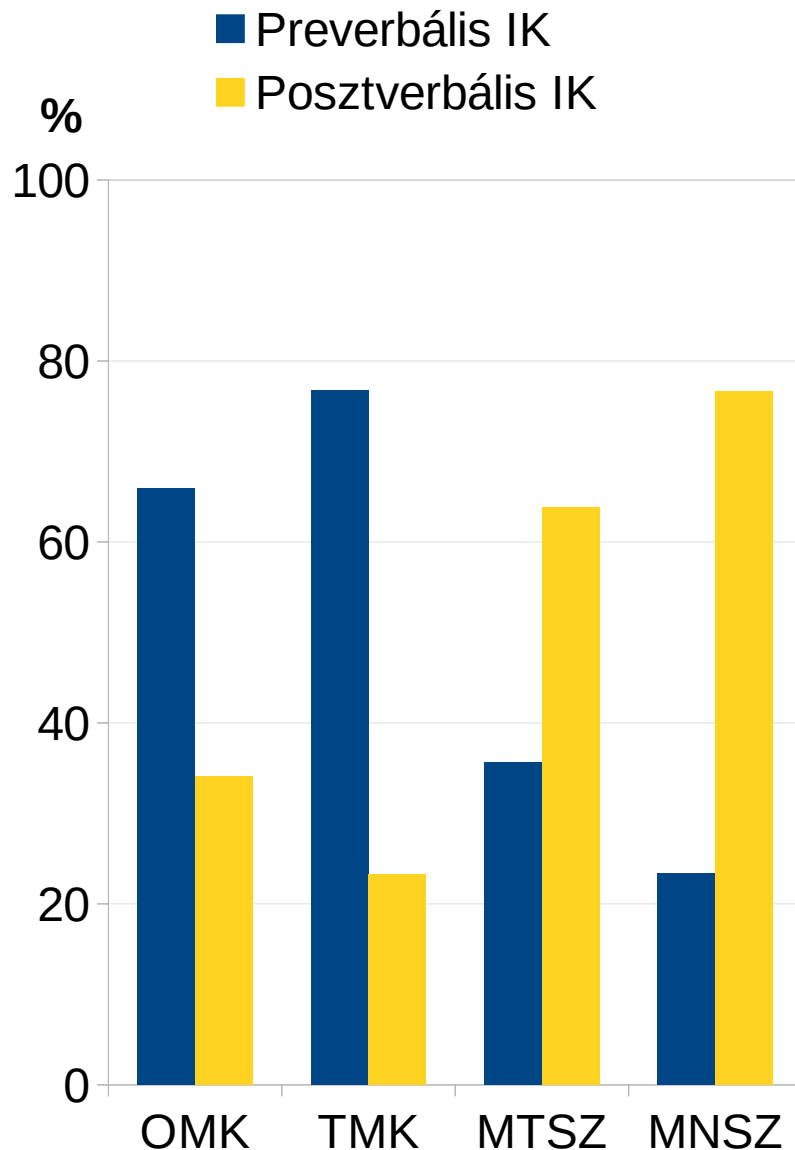
Igekötők eloszlása – Újmagyar (MTSZ)

Igekötők eloszlása – Újmagyar (MNSZ)

Igekötő–ige szórend tagadó mondatokban

OMK: -1 pozíciós igekötő tagadásnál:

nem megoldja -e ő tehenét

ki nem megtöretik

ki nem megtudatik

DE: csak a Müncheneri-kódexben

A megszakított sorrend (*el nem hiszem*)

az ó- és középmagyar adatokban

gyakoribb ($60 < \%$), mint a fordított (*nem*

hiszem el).

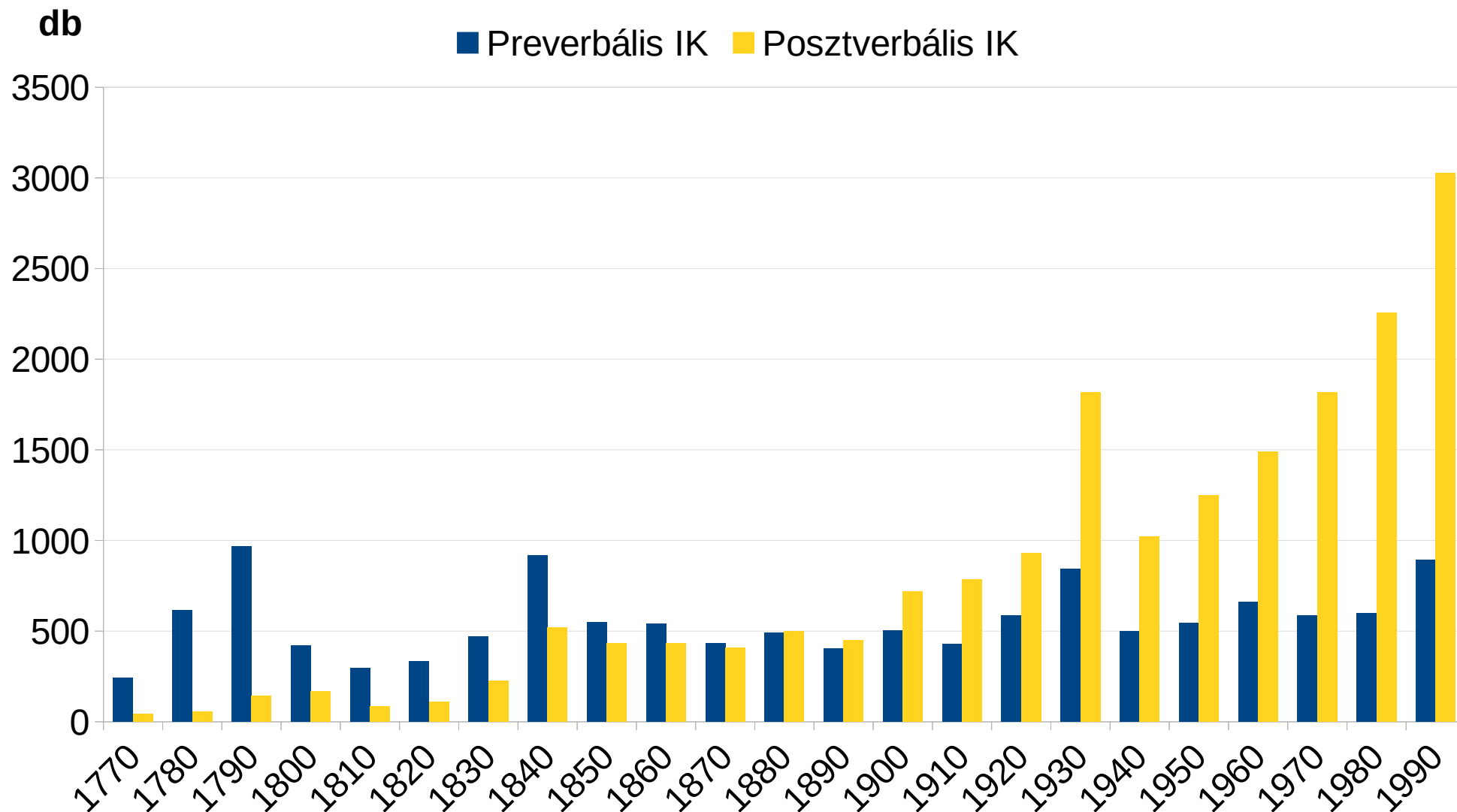
Az MNSZ-ben a fordított már $75 < \%$

többségben.

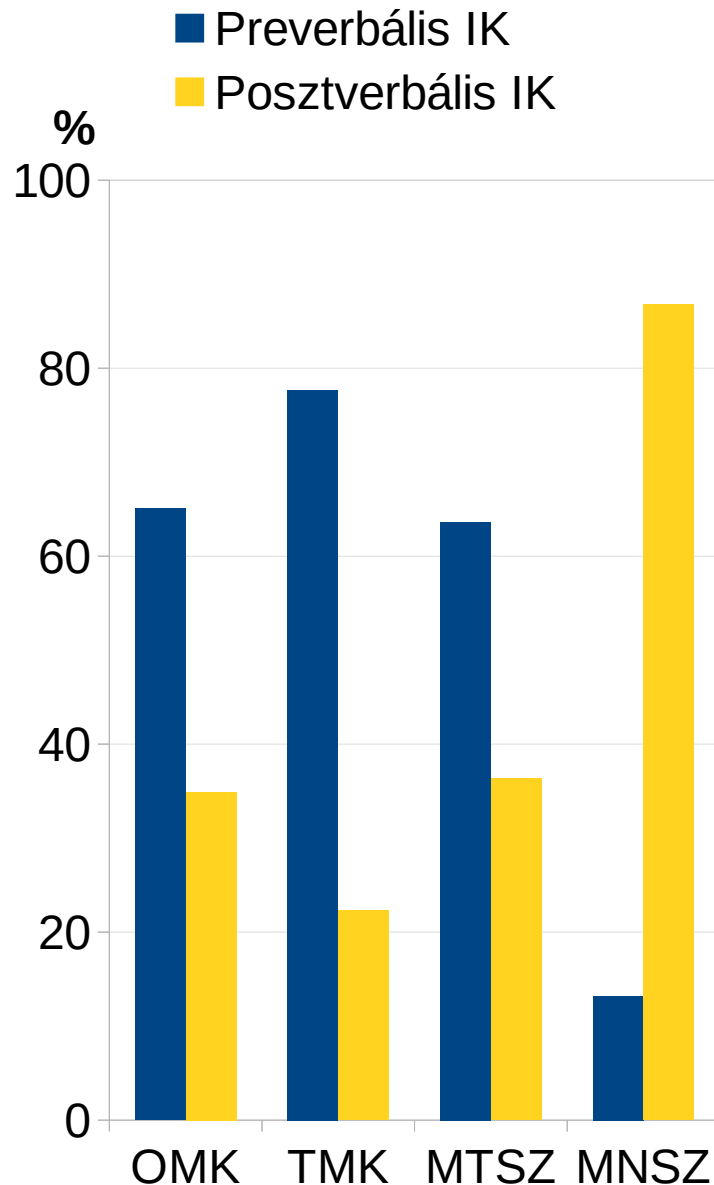
Igekötő–ige szórend tagadó mondatokban

Gugán (2015, 2017): *meg, el, fel*, 1900-ig – fordulópont: 1840–50

Ebben a mérésben a fordulópont: 1880 körül

Igekötő–ige szórend tiltó mondatokban

Az MNSZ kivételével mindenhol a megszakított szórend van többségben (*El ne menj!*), az MNSZ-ben viszont nagy többsége van a fordítottnak.

Példák az MTSZ-ből:

De akkor **ki** ne **böfentsd** valahogy
Az istennek, [...]

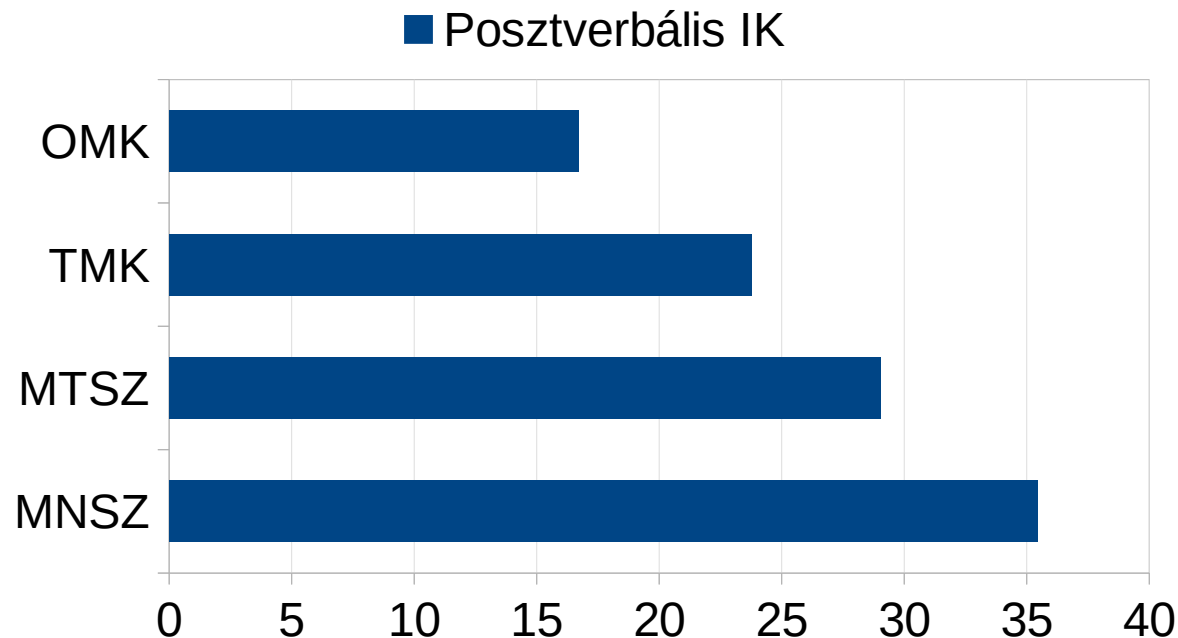
De a hazát könnyelműen Koczkára
ki ne **tedd**.

4.

Diskuszió

Milyen tendenciák mutathatók ki a vizsgált igekötők eloszlásában?

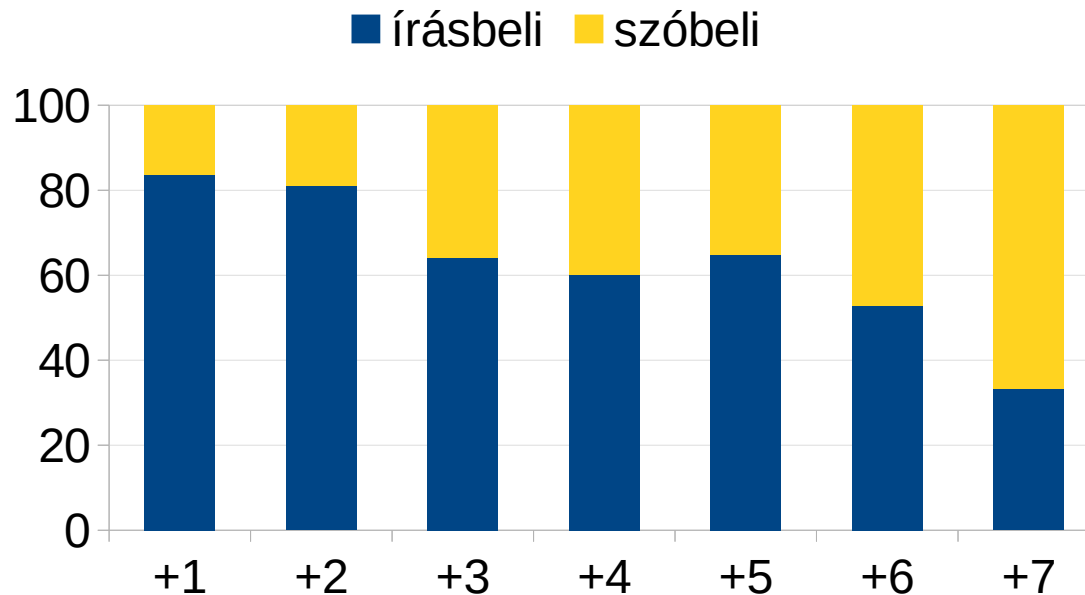
- A nem-semleges mondatok aránya egyértelműen növekszik, az OMK-ban ez még csak 16.7%, az MNSZ-ben 35.4%

- TMK: az ige után viszonylag gyakran látható eltávolodott igekötő, ennek oka valószínűleg az, hogy a TMK beszélt nyelvhez közeli anyagot tartalmaz

Van-e különbség az írott és beszélt nyelv szintaxisa között?

- TMK: úgy tűnik, van (de össze kellene vetni szerkesztett közép-magyar szövegekkel, pl. kódexek)
- MNSZ: biztosan van: +1 pozíciós igekötőknél a mondatok 16.45%-a beszélt nyelvi, +7-nél már 66.32%

5.

Összefoglalás

Gyakorlati eredmények

- 4 különböző korpusz szerkezetének azonos sémára konvertálása (további korpuszmérésekre használható)
- az MTSZ (letöltött) anyagának automatikus annotációja
- algoritmus mondattípusok gépi azonosítására

Elméleti eredmények

- kimutatható a nem-semleges mondatok arányának növekedése az ómagyartól napjainkig
- kimutatható, hogy a beszélt és írott nyelv szintaxisa jelentősen eltér (ez a beszélt nyelvben a posztverbális igekötő szabadabb mozgásában nyilvánul meg)

Köszönöm a figyelmet!

Hivatkozások

- **Alberti Gábor 2006.** A magyar mondattan elmélete és gyakorlata generatív megközelítésben III. A háttérelmélet. Pécsi Tudományegyetem, Pécs.
- **É. Kiss Katalin (szerk.) 2014.** Magyar generatív történeti mondattan. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- **Gugán Katalin 2015.** És mégis: mozog? Tagadás és igemódosítók az ómagyarban és a középmagyarban. Általános Nyelvészeti Tanulmányok 27, 153–178.
- **Gugán Katalin 2017.** A magyar tagadó mondatok szórendje és a konstansráta-hipotézis. (kézirat)
- **Hegedűs Veronika 2012.** Particle-verb order in Old Hungarian and complex predicates. Handout. 14th Diachronic Generative Syntax Conference (DiGS14). Lisbon, University of Lisbon.
- **Kádár Edit 2007.** Az ige–igekötő szórend csángó beszélt nyelvi szövegekben. In: Maticsák Sándor, et. al. (szerk.): Nyelv, nemzet, identitás. A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Debrecen, 2006. augusztus 22–26.) nyelvészeti előadásai. Nemzetközi Magyarorságtudományi Társaság, Budapest–Debrecen. 61–80.
- **Kalivoda Ágnes 2016.** A magyar igei komplexumok vizsgálata. Mesterszakos szakdolgozat. Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar.